

Vietos bendruomenių ir kultūros paveldo sąveikos: nuo lūkesčių iki realiųjų. Lietuvos atvejis

Salvijus Kulevičius

Vilniaus universitetas
salvijus.kulevicius@if.vu.lt
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1511-7290>
<https://ror.org/03nadee84>

Anotacija. XX ir XXI amžių sandūroje esmingai keitėsi paveldosaugos paradigma. Tuo metu įsitvirtino ir nuostata, kad į paveldo puoselėjimo procesus svarbu įtraukti bendruomenes (paveldo puoselėtojus „iš apačios“) ir ne tik įtraukti, bet ir pačias bendruomenes traktuoti kaip lygiavertę ar net svarbiausią paveldosaugos veiksnį ir veikėją. Kas yra tos bendruomenės, kurios šiame kontekste vadinamos *paveldo bendruomenėmis*, palikta laisvam traktavimui, apsibrėžiant jau konkrečių šalių ir atvejų kontekste.

Šio tyrimo objektu pasirinktos oficialiai įsteigtos ir registruotos Lietuvos vietos bendruomenės. Tai, ko gero, didžiausia oficialių bendruomenių grupė Lietuvoje. Tyrimu siekiama išsiaiškinti, kiek yra pagrįstos teorijos ir prielaidos apie paveldo svarbą socialinių grupių bendruomeniškumo jausmui, tapatybei ir savivokai apskritai, kiek paveldas yra svarbus būtent vietos bendruomenėms ir kiek jose natūraliai yra potencialo ir valios būti paveldo bendruomenėmis. Tyrimo išvados kvestionuoja paveldo svarbą vietos bendruomenėms ir atskleidžia savitą paveldo naudos suvokimą, kai veikimas pavelde yra visų pirma sietinas ne su paties paveldo puoselėjimu, o nauda bendruomenei. Paveldas nėra vertybė pati savaime. Jis svarbus tiek, kiek gali prisidėti prie pamatinių bendruomenės poreikių realizavimo.

Pagrindinės sąvokos: paveldo bendruomenės, paveldosaugos diskursas, kultūros paveldo reikšmė ir vertė, paveldosauginis sąmoningumas, Lietuvos vietos bendruomenės.

Interactions between Local Communities and Cultural Heritage: From Expectations to Realities. The Case of Lithuania

Abstract. At the turn of the 20th and 21st centuries, the paradigm of cultural heritage changed significantly. At that time, the view also became established that it is important to involve communities (heritage custodians “from below”) in heritage conservation processes – not only to include them, but also to regard the communities themselves as an equal or even the most important factor and actor in heritage protection. In this context, the term “heritage communities” can be interpreted broadly and flexibly, depending on the specific country and case under consideration.

The object of this research is officially established and registered local communities in Lithuania. This is probably the largest group of official communities in Lithuania. The research aims to find out the extent to which theories and assumptions about the importance of heritage for the sense of community, identity, and

Gauta: 2026-01-05. Priimta: 2026-03-06.

Received: 06/03/2026. Accepted: 06/03/2026.

Copyright © 2026 Salvijus Kulevičius. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

self-awareness of social groups in general are true, and to what extent heritage is specifically important for local communities, as well as whether they inherently possess the potential and willingness to function as heritage communities. The findings of the research question the importance of heritage for local communities and reveal a distinctive perception of its benefits, where engagement with heritage is primarily associated not with the preservation of heritage itself, but with its benefits for the community. Heritage is not a value in itself; it is important only insofar as it can contribute to meeting the fundamental needs of the community.

Keywords: heritage communities, heritage discourse, meaning and value of cultural heritage, local communities of Lithuania.

Įvadas

Jungtinių Tautų *Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje* drauge su kitais pamatiniais dalykais dėmesio susilaukė ir kultūros sritis. Dokumente deklaruota, kad „kiekvienas turi teisę laisvai dalyvauti bendruomenės kultūriniame gyvenime“ (*Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*, 1948, str. 27). Ši nuostata puikiausiai atitinka šiuolaikinės demokratinės visuomenės ir pliuralizmo principus. Vis dėlto tuo metu tai buvo laiką aplenkęs idealas ir tik ilginiui ir bent jau kai kur jis įgijo ir tvirtesnį pamatą. Beveik po 50 metų, XX ir XXI amžių sandūroje, šis idealas pradėjo tvirtintis ir paveldosaugos diskurse, kai buvo pripažinta, kad „kiekvienas asmuo turi teisę naudotis pasirinkta kultūros paveldo dalimi gerbdamas kitų teises ir laisves“, ir pareikšta, kad „kiekvieną visuomenės narį būtina įtraukti į vykstantį kultūros paveldo apibrėžimo ir valdymo procesą“ (*Europos Tarybos kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija*, 2005, Preambulė). Tuo metu atsirado ir *paveldo bendruomenės* sąvoka. Kai kalbama apie šių principų įgyvendinimą, dėmesio centre dažniau atsiranda valstybė ir specialistai-profesionalai (tos pačios valstybės deleguoti ekspertai), keliant klausimą, kiek jie yra sudarę ar sudaro tinkamas sąlygas individams ir bendruomenėms dalyvauti paveldo procesuose, t. y. įgyvendina principą, kad „kiekvieną visuomenės narį būtina įtraukti“. Būtent tokios perspektyvos paprastai laikomasi ir viešuose debatuose ar srities tyrimuose bei literatūroje (pavyzdžiui, Rodenberg et al., 2023). Tačiau šiame kontekste privalu matyti ir kitą pusę – pačias bendruomenes su jų realijomis ir lūkesčiais. Kiek iš esmės jos pačios turi noro ir poreikio aktualizuoti paveldą ir rūpintis juo? Kitu atveju, neatsakius į šį klausimą ar bent jau neturint jo omenyje, galima pradėti kalbėti už pačias bendruomenes ir taip diskursas, kuris siekia atverti platesnius laukus bendruomenėms, gali tapti požiūrius ir prievoles primetančiu diskursu.

Norima bendruomenių ir paveldo sąveikas pagvildinti iš pačių bendruomenių perspektyvos – jų realijų ir poreikių. Tai yra, verifikuoti klausimą ir tendencijas „iš apačios“. Taigi, pasikartojant šio tyrimo tikslas yra suprasti, kiek ir dėl ko paveldas yra svarbus ar reikšmingas pačioms vietos bendruomenėms, nepasikliaunant vien teorinėmis prielaidomis ir išankstiniais lūkesčiais (verifikuojant jų pagrįstumą). Kaip atvejis, pasirenkamos Lietuvos vietos bendruomenės (orientuojantis į kaimų ir miestelių bendruomenes). Tyrime keliami atitinkami klausimai, kurie laikytini ir šio tyrimo uždaviniais: kiek paveldas yra esmingas pačių bendruomenių atsiradimui ir funkcionavimui, ar apskritai jis yra svarbus ir aktualus bendruomenėms?; ką pačios bendruomenės suvokia kaip paveldą, jeigu apskritai esama

tokio suvokimo, ir kokios paveldo vertės ir jo teikiamos naudos joms yra aktualiausias? Greta keliamas ir kitokios problematikos klausimas, tačiau visiškai priklausomas nuo atsakymų į ką tik paminėtus: ar įvairiausių nūdienos krizių ir iššūkių kontekste derama bendruomenių ir paveldo sąveika gali pasitarnauti pačios visuomenės stiprinimui? Tema aktuali tiek paveldosaugos diskurso, tiek ir visuomenės „sveikatos“ atvejais. Atsakymų bus ieškoma Lietuvos vietos bendruomenių terpėje.

Teorinį tyrimo pagrindą ir kontekstą geriausiai atitinka studijos, kurių tyrimo objektas yra ne kaip geriau įtraukti bendruomenes, kaip sudaryti joms tinkamesnes ar kuo lygiavertiškesnes sąlygas, bet problematika, ar jos iš principo nori ir yra pajėgios dalyvauti su paveldu susijusiuose procesuose arba kas motyvuoja jas dalyvauti (pavyzdžiui, Brumann, 2015). Visgi šiame tyrime orientuojamasi būtent į konkrečios šalies bendruomenes ir tokiu atveju platesni kontekstai ar tendencijos ne visada padeda identifikuoti ir suprasti lokalių kontekstų sąlygotas subtilybes ir specifiką. Šiuo atveju atliekamas tyrimas įgauna ir kitą problematiką ar prasmę, kai bandoma verifikuoti įsitvirtinusias teorijas, kiek jos yra tinkamos ir pritaikomos konkrečiais atvejais. Ir, kaip pamatysime, lokalūs atvejai gali keisti tokias teorijas ar versti susimąstyti dėl jų absoliutumo. Lietuvoje atliekamuose tyrimuose taip pat daugiau orientuojamasi į bendruomenių atribojimo nuo paveldo ar jų įtraukimo problematiką (pavyzdžiui, Daubarytė, 2016; Ščiqlienė et al., 2017). Vis dėlto mus domina kiek kitas aspektas. Pagrindinis šio tyrimo šaltinis – 2023 metais pradėto projekto „Visuomenės atsparumo stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių geopolitinių įvykių kontekste“ medžiaga, daugiausia interviu su pačiomis vietos bendruomenėmis. Tyrimo tikslu buvo atlikta 40 pusiau struktūruotų interviu su vietos bendruomenių atstovais. Interviu pasirinktos bendruomenės, turinčios kryptingesnių ir nuoseklesnių sąveikų su materialiu nekilnojamoju kultūros paveldu ir kurios dėl šios veiklos yra žinomos ar išskiriamos savo savivaldybėse, regionuose arba garsėjančios ir šalies mastu. Atitinkama informacija susirinkta prieš tai apklausus savivaldybių paveldo specialistus, valstybines paveldosaugos, saugomų teritorijų ir kitas susijusias institucijas. Iš bendruomenių išskirtas vienas konkretus pavyzdys, pasižymintis sąveikų ir veiklų su paveldu įvairove, pradedant nuo lėšų paveldo objekto tvarkybai ir pritaikymui išrūpinimo, projekto įgyvendinimo kuravimo iki to objekto įveiklinimo ir garsinimo, atvejo ir giluminei analizei. Tyrimų medžiagos analizei ir apibendrinimų formulavimui naudotasi sintezės metodu.

Didieji paveldosaugos diskurso lūžiai, arba paveldo bendruomenių link

Kadangi iš esmės bet kokią žmonių grupę, kurios narius sieja bent koks bendras interesas, galima vadinti *bendruomene*, čia *bendruomene* laikysime būtent naujausią paveldosaugos diskurso subjektą – grupes, kurios (a) nėra valstybė ar valstybės institucijos, ir (b) tai nėra paveldosaugos profesionalų grupės. Šio subjekto iškilimas paveldosaugos diskurse tapo įmanomas tik XX ir XXI amžių sandūroje. Platesniame kontekste ir akademiniam arba teoriniam lygmenyje atitinkama situacija vadinama galios diskurso įveika (Laurajane Smith pasiūlytos prieigos prasme; Smith, 2006), kai daugiau galių suteikiama arba įgyja esantys „apačioje“. Dar kitaip tai vadinama visuomenės demokratėjimu ar liberalėjimu

(išsamiau apie šiuo procesus žr. Larsen, 1995; Poškienė, 2025, p. 17–22; Kulevičius, 2009). Kalbama apie esmingą pokytį nuo paveldo kaip tam tikros sakralijos ar „vertybės pačios savaime“, patikėtos išskirtinai „žinių“–ekspertų sričiai, iki galių apsisvertimo, kai nebe „eilinis“ žmogus turi paklusti diskursui, o paveldas ir ekspertai turi paklusti šiam žmogui. Ar bent jau paveldo sistema ir ekspertai turi atsižvelgti į jį kaip subjektą, atitinkamai sukuriant jam terpę ir galimybes dalyvauti šioje srityje. Apibendrinant šis įtraukimas gali būti plataus spektro: nuo „eilinio“ žmogaus pripažinimo kaip svarbaus ar lygiaverčio partnerio iki jo pavertimo svarbiausiu veiksniu ir veikėju. Šiuolaikiniame paveldosaugos diskurse šis veikėjas yra įvardijamas *bendruomenės*, *grupės* arba *kultūros* sąvokomis. Pasekime, kaip per pastaruosius dešimtmečius keitėsi šių sąvokų turinys, ir gal tai mums padės dar geriau suprasti, apie kokias bendruomenes kalbama.

Bendruomenės sąvoka pasinaudota jau garsiojoje 1972 metų UNESCO *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijoje*. Ir čia ji vartojama keliomis prasmėmis. Ši sąvoka pasitelkiama tokia kontekste kaip „visos pasaulio tautos“, „visa žmonija“, „visa tarptautinė bendruomenė“ ir iš esmės reiškia – visą žmoniją. Dar vienu atveju formuluotė „tarptautinė bendruomenė“ ir žymi pačią UNESCO. Dar kitu atveju *bendruomenės* sąvoka vartojama kaip valstybės (?) sinonimas ir kalbama apie valstybių pastangas „nustatyti bendrąją politiką, kuria būtų siekiama kultūros ir gamtos paveldui suteikti tam tikrą vaidmenį bendruomenės gyvenime“. Pagal konvenciją, pagrindiniai veikėjai, turintys realias veikimo galias, yra du – pati UNESCO ir konkrečios valstybės. Kol *bendruomenės* sąvoka nebuvo pradėta vartoti daugiskaita, tol ji žymėjo tik oficialius institucinius subjektus ir retorines figūras.

Reikėjo, kad prabėgtų apie 20 metų, kol atsirado ir ši daugiskaita. 1994 metais tos pačios UNESCO pastangomis pasirodė *Naros autentiškumo dokumentas*, metęs iššūkį „tradicinei mąstysenai“ apie paveldą. Visų pirma, mestas iššūkis ekspertinei ir europocentristinei mąstysenai apie paveldą, jų dominavimui, taip kartu atveriant kelius ir naujiems paveldo subjektams, nebe tik tarptautinėms ir valstybinėms institucijoms. Paveldą pradėjus suvokti per įvairovės perspektyvą (ši prieiga laikytina svarbiausia inovacija ir iššūkiu tradiciniam mąstymui) ir paveldui tapus nebe paveldu, o paveldais, atitinkamai ir paveldo subjektai tapo daugybiniais – visateisėmis ir lygiateisėmis bendruomenėmis, pripažįstant, kad kiekviena iš jų yra su sava kultūra, vertybėmis, reikmėmis ir paveldo samprata. Kitas svarbus pokytis – bendruomenės buvo įrašytos į sprendimų priėmimo seką, kai sprendimų priėmimas peržengia ekspertų terpės ribas ir atsiranda reikalavimas ekspertams atsižvelgti į bendruomenių priskiriamas vertes ar autentiškumo sampratas. Ankstesnė schema su dviem subjektais (UNESCO + politinė valstybė) buvo pakeista į naują schemą (ekspertas + bendruomenė). Pati *bendruomenės* samprata nekonkretizuota, tačiau akivaizdu, kad tai nebėra vien politinis valstybinis ar UNESCO, bet ir *kultūrinis* subjektas.

Europos Taryba – dar viena tarptautinė organizacija, bandanti formuoti ir diegti savą paveldo doktriną. UNESCO paveldas yra taikos kultūros diegimo priemonė, o Europos Taryba paveldą pasitelkia kaip įrankį, siekiant didesnės savo narių vienybės, formuojant europietišką tapatybę ir kultūrą, skleidžiant europietiškas vertybes (tokias kaip žmogaus teisės, demokratija ir teisės viršenybė). Ši Taryba panašiu metu kaip ir UNESCO pavel-

dosaugos diskurse aktualizavo bendruomenes. Pagrindiniu jos dokumentu bendruomenių klausimu neabejotinai būtų *Kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija* (vadinamoji *Faro konvencija*; 2005). Šio dokumento nuostatos ganėtinai radikalios ar revoliucingos.

(1) Visuomenės ir vertybių (paveldo) santykiuose atsakoma elitistinės arba sakralizuotos vertybių sampratos ir atitinkamai sukeičiami prioritetai. Jei anksčiau žmogus turėjo paklusti vertybėms (paveldui), dabar pats žmogus įgyja teisę kurtis vertybes. Paveldo vertė nustota traktuoti kaip neabejotina ar nekvestionuotina objektyvė, vietoje jos iškeliant subjektyvų žmogų su jo paties nusistatomomis vertybėmis ir poreikiais, o paveldą traktuojant kaip priemonę žmogaus gyvenimo kokybei užtikrinti. Dabar paveldas turi paklusti žmogui.

(2) Visuomenės ir žmogaus santykiuose įvyksta dar didesnė individualizacija ir pagrindiniu veikėju arba subjektu tampa atskiras žmogus – individas. Kalbėjimą apie paveldą ir visuomenę keičia kalbėjimas apie paveldą ir žmogų.

Ko gero, bandant sušvelninti perėjimą nuo paveldo kaip iš esmės kolektyvinio reiškinių (būtent taip jis buvo suvokiamas ir traktuojamas iki tol) prie paveldo kaip individualaus dalyko ir padaryti šias novatoriškas nuostatas labiau praktiškai įgyvendinamas, konvencijoje išrandamas „tarpinis“ ar „lankstesnis“ subjektas – *paveldo bendruomenė*. Kaip apibrėžiama konvencijoje, „paveldo bendruomenė – žmonės, vertinantys specifinius kultūros paveldo, kurį jie viešosios veiklos sąlygomis nori išlaikyti ir perduoti ateities kartoms, aspektus“.

Apibendrinant pastarųjų 30 metų paveldosaugos diskurso tendencijas, akivaizdi valia išskirti ir įtvirtinti bendruomenes kaip paveldo lauko veikėjus ar subjektus. Tačiau su minėtų aktų deklaracijomis, norima to ar nenorima, sukuriamas vaizdinys, kad pačios bendruomenės yra sąmoningos, turinčios savas tapatybes ir vertybines sistemas, norinčios veikti pavelde. Kartu visais atvejais iš esmės kalbama už pačias bendruomenes. Tad ar su noru „pagelbėti“ bendruomenėms joms neprimeta to, kuo jos nėra ar nenori būti? Kiek pačiose bendruomenėse yra poreikio ir valios dalyvauti pavelde, o kiek tai yra „iš viršaus nuleidžiamas“ lūkestis? Žinant pačių bendruomenių formų įvairovę atsakymai gali būti gana skirtingi.

Lietuviškoji perspektyva. Vieno atvejo studija ir jo kontekstai

Bendro intereso siejamos žmonių grupės (bendruomenės) gali formalizuotis įgyjant juridinio asmens statusą. Lietuvos atveju teisiškai tokios organizacijos yra *asociacijos* ir veikia pagal *Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymą* (2004). Asociacijoms priskiriamos viešosios organizacijos, sąjungos, draugijos ir kita. Nors tokia kategorija kaip *bendruomenės* įstatyme apskritai net nėra išskiriama (išskyrus religines bendruomenes), vis dėlto *vietos bendruomenės*, ko gero, yra viena iš dažniausiai pasitaikančių asociacijos formų Lietuvoje. Skaičiuojama, kad šiuo metu Lietuvoje yra apie 2200 tokių organizacijų (*Bendruomeninės ir savanoriškos veiklos Lietuvoje tyrimas*, 2020, p. 4–5). Vietos bendruomenės steigiasi pačių gyventojų iniciatyva teritoriniu principu. Kas tampa bendruo-

menės / teritorijos apibrėžimo principu, varijuoja: gali būti vienos gyvenvietės (kaimo, miestelio) bendruomenė; gyvenvietės dalies bendruomenė (miesto mikrorajono); kelių gretimų gyvenviečių bendruomenė; visos seniūnijos gyvenviečių bendruomenė. Tokių bendruomenių steigimo bumus Lietuvoje prasidėjo apie 2001–2004 metais ir tai buvo susiję su valstybinių institucijų pastangomis, kad tokie subjektai atsirastų Lietuvoje, ir su galimybėmis gauti finansavimą projektams bei pagerinti vietos infrastruktūrą, kas tuo metu bendruomenėms buvo aktualiausia (dar žr. Poviliūnas, 2010).

Toliau per vieno atvejo pavyzdį pristatysime apibendrinimus, kurie suformuluoti atlikus interviu su 40 vietos bendruomenių (jų atstovais, paprastai vadove ar vadovu)¹. Interviu imtas iš vienkų ar kitokį sąlytį su paveldu turinčių bendruomenių. Pabandysime užčiuopti, kokią vietą paveldas užima bendruomenėse. Tik šiuo atveju jau pasikliausime nebe paveldosaugos diskurso lūkesčiais, o žvilgsniu „iš apačios“, bandant atskleisti pačių bendruomenių sampratą ir reikšmes. Iliustracijai pasirinkta Plungės rajono Kulių krašto bendruomenė „Alantas“. Trumpas bendruomenės dosjė: bendruomenė įkurta 2003 metais; bendruomenės teritorija – visa Kulių seniūnija, kurią sudaro 1 miestelis (Kuliai) ir 13 kaimų; seniūnijoje yra 962 gyventojai, iš jų 526 gyvena Kulių miestelyje (2021 metų duomenys); bendruomenei šiuo metu priklauso apie 70 narių, arba apie 7 proc. visų seniūnijos gyventojų.

Apie 2016 metus prasidėjo naujas šios bendruomenės etapas, kai į jos veiklą įsiliejo „vaikus paauginusios ir veiklos norinčios mamos“². Šio neformalaus „mamų klubo“ kreiptasi į bendruomenę, tikintis galimybės veikti per ją. Pirminis jų veiklos akstinas buvo vaikų gerovė. Tokia linkme tuo metu pakrypo ir visos bendruomenės veikla (viena iniciatyvi šio „klubo“ atstovė netrukus buvo išrinkta ir į vietos bendruomenės pirmininkus): buvo įrengta vaikų žaidimų aikštelė; pradėta rengti moliūgų žibintų šventė; švęsti Užgavėnės; rekreacijai pritaikytos miestelio tvenkinių pakrantės ir pan. (čia ir toliau remiamasi: Interviu su Agne Alčauskiene, 2025). Ankstesniame bendruomenės raidos etape (iki 2016 metų) taip pat būta bendruomenės gerovės užtikrinimui svarbių veiklų ir pasiekimų, tačiau paveldas atsirado tik šiame naujame bendruomenės etape ir ne iš karto.

Apskritai, retai kada prie Lietuvos vietos bendruomenių susikūrimo ištakų rasime paveldo veiksnį ar aspektą. Paveldas paprastai į jų akiratį patenka vėliau ir kitais keliais (jeigu apskritai patenka). Ieškant, kas telkia grupės narius būti bendruomene, ar aiškinantis bendruomenių funkcionavimo mechanizmus, vėlgi paveldas veikiau bus išimtis nei norma. Pagrindinė bendruomenių egzistavimo šerdis ir variklis yra jos branduolys – kelių iniciatyviausių asmenų grupė. O patį branduolį telkia (1) iššūkiu bendruomenei ir jų sprendimas bei (2) artima bičiulystė tarp pačių branduolio narių („malonu būti kartu“). Kad būtų paveldas taptų vienu iš iššūkių branduoliui, tėra tik vienas iš variantų³. Arba

¹ Interviu sukaupė Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto rinkinyje (atsakingas Salvijus Kulevičius).

² Čia ir toliau informacija pateikiama remiantis interviu su Plungės rajono Kulių krašto bendruomenės „Alantas“ pirmininke Alčauskiene.

³ Vienas iš tokių išskirtinių pavyzdžių – 2019 metais įsisteigusi Šilavoto Davatkyno bendruomenė, savo tikslu laikanti Šilavote daugiau nei šimtmetį veikusio neformalaus moterų vienuolyno paveldo puoselėjimą (žr. Inytė, 2021, rugpjūčio 7).

kad tarp branduolio bičiulių bus ir paveldo entuziastas, kuris tuo užkrėstų ir kitus, taip pat tėra tik vienas iš atsitiktinumų⁴. Taigi paveldas nėra įrašytas į bendruomenių prigimtį ir nėra jų egzistencinė būtinybė. Papildomu pagrindimu šiai tezei būtų ir statistika. Čia aptariamoms ilgiausiai trukusių ar nuoseklesnių sąsajų su paveldu turėjusios bendruomenės, o tokios bendruomenės geriausiu atveju sudaro iki 20 procentų visų formalių vietos bendruomenių (pagal minėto projekto „Visuomenės atsparumo stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių geopolitinių įvykių kontekste“ ir tyrimo duomenis). Toks bendruomenių egzistavimas be paveldo prieštarautų ne vienai akademinėi teorijai, kurios teigia apie paveldo svarbą grupių bendruomeniškumui, tapatybei ar jų kultūrinėms atmintims (plg. Lowenthal, 1985; 1996; Tunbridge et al., 1995; Smith, 2022). Tad šis tyrimas suponuoja išvadą, kad visgi tai galioja tik didesnes grupes apimančioms bendruomenėms, tokioms kaip nacija.

Grįžtant prie Kulių krašto bendruomenės, šiandien šiai bendruomenei panaudos teise priklauso dalis Kulių Šv. vyskupo Stanislovo bažnyčios komplekso statinių – buvusi klebonija, buvęs tarnų namas ir parkas. 2021–2024 metais bendruomenės vykdytas Lietuvos Respublikos ir Europos ekonominės erdvės finansinių mechanizmų programos „Kultūra“ (*Iceland, Liechtenstein and Norway grants*) finansuotas projektas „Atvira bendruomenės kūrybos erdvė Kuliuose“. Gauta 968 400 Eur. Projekto tikslas – pagerinti bendruomenės kultūrinio verslumo įgūdžius, reikšmingai prisidedant prie vietos kultūrinio-istorinio tapatumo stiprinimo. Pagrindinis jo rezultatas – buvo sutvarkytas ir veikloms pritaikytas buvęs tarnų namas, kuris vietos žmonių anksčiau vadintas „Baltuoju namu“, o vykdant projektą pervadintas į „Kultūros virenę“. Dabar „Kultūros virenėje“ vykdoma bendruomenės sukurta ir įgyvendinama edukacija „Kleboniškos virenės pasakojimai“. Bendruomenė miestelio lankytojams taip pat siūlo su miesteliu ir jo istorija supažindinančias ekskursijas (žr. *Kultūros virenė*, 2025). Visa tai turint omenyje, šią bendruomenę norisi vadinti ne tik vietos, bet ir paveldo bendruomene. Tačiau kas gi lėmė, kad greta „mamų klubo“ iniciatyvų atsirado ir didysis kultūros paveldo projektas „Kultūros virenė“?

Iki minimo projekto pradžios „Kultūros virenė“ miestelio gyventojų žinota kaip valgykla. Ji pastate veikė sovietmečiu, tačiau toks įvardijimas prigijo ilgam: jis toliau naudotas ir po to, kai ten nebeliko valgyklos ir kai pastatas apskritai nustotas aktyviau naudoti. Vietos žmonių pagal sienų spalvą jis dar vadintas ir „Baltuoju namu“. Tik apie 2016 metus bendruomenė šį pastatą atrado ir kaip renginių vietą, kurie čia pradėti organizuoti esant blogam orui lauke. Tada pastatas patraukė ir savo įdomesnėmis erdvėmis (pavyzdžiui, rūšiais). Organizuota moliūgų žibintų šventė, Užgavėnės, koncertas. Bendruomenė organizavo ir talkas, sukuriant tinkamesnes sąlygas renginiams. Ir vis dėlto ne tai buvo pagrindinis postūmis bendruomenės atsigręžimui į paveldą. Jeigu bendruomenė ir būtų ką dariusi, tai kaip pripažįstama: „Mes gal būtumėm tokiais mažais žingsneliais darę. Po truputį.“ Tokio didelio projekto parengimui ir įgyvendinimui pati bendruomenė

⁴ Pavyzdžiui, Vaidoto Gikio iniciatyva ir Raubonių kaimo bendruomenės pastangomis sutvarkytas gyvuojantis Raubonių vandens malūnas, vilnų karšykla-verpykla. Žr. *Raubonių vandens malūnas, vilnų karšykla-verpykla*, 2026; *Raubonių bendruomenė ir kultūros namai*, 2009–2025.

nebuvo pasiruošusi nei morališkai, nei praktiškai. Regis, gąsdino vien mintis apie tokias „milijonines“ lėšas ir jų suvaldymą.

Su paveldu susijusios vietos bendruomenių iniciatyvos retai kada kyla iš pačių bendruomenių kryptingos ir tikslingos veiklos. (1) Šiuo atveju pastūmėjimas link paveldo įvyksta dėl išorinių veiksnių arba susiklosčius gana atsitiktinėms aplinkybėms. (2) Arba tokių iniciatyvų pirmine priežastimi dažnai būna ne pats paveldas, nors ir veikiama pavelde. Pavyzdžiui, bendruomenės puoselėjamas piliakalnis, tačiau ne todėl, kad tai archeologinis paveldas, o kad tai yra tiesiog tradicinė ar patraukli bendruomenės renginių vieta. (3) Arba tokios iniciatyvos kyla iš vieno konkretaus žmogaus interesų, kai jų įgyvendinimui jis pasinaudoja bendruomenės vardu ar pajėgumais. „Kultūros virenės“ istorija priklauso pirmam atvejui. Apie 2017 metus į Kulių atsikėlė gyventi Valentinas ir Raimonda Masalskiai (Masalskis – aktorius, režisierius, Klaipėdos jaunimo teatro steigėjas ir vadovas; Masalskienė – kūrybinių industrijų inkubatoriaus „Kultūros fabrikas“ Klaipėdoje vadovė; nuo 2017 metų Kuliuose jų iniciatyva organizuojamas „Sofijos festivalis“). Kaip teigiama bendruomenės atstovų, būtent Masalskienė ėmėsi iniciatyvos ir parengė minėto projekto paraišką. Bendruomenę kaustė abejonės ir baimės dėl galimybių rengti ir įgyvendinti tokio masto projektą. Vis dėlto barjeras buvo perliptas ir paraiška pateikta bendruomenės vardu. Ir iš tikrųjų paties projekto įgyvendinimo nuopelnai priklauso jau pačiai bendruomenei, kur jai geranoriškai talkino kitos institucijos ir partneriai. Jeigu viską reikėtų sudėlioti į aiškesnę (ir supaprastintą) priežasčių–pasekmių grandinę, tai šis istorijos rutuliojimas galbūt atrodytų taip:

(1) Masalskienės postūmio dėka sutvarkomas vietos bendruomenei įdomus pastatas („Baltasis namas“, sovietmečio valgykla ir tiesiog įdomesnė renginių vieta tampa „Kultūros virene“);

(2) pastato tvarkymo metu atidengiami anksčiau nežinoti ir gana įspūdingi istoriniai pastato elementai ir sluoksniai, pačiam pastatui suteikę naujų reikšmių ir verčių (virenės konstrukcijos, kuri iki tol nebuvo matoma, atidengimas tampa pagrindu ir naujam pavadinimui – „Kultūros virene“);

(3) grandiozinis projektas-iššūkis ir sėkmingas jo įgyvendinimas bei pats išpūdį keliantis pastatas suteikė labai svarbų akstiną bendruomenei – pasididžiavimą ir pasitikėjimą (svečiai aikčioja sužinoję apie „milijoninį“ projektą ir matydami sutvarkytą pastatą);

(4) teikiant paraišką projektui bendruomenei teko perimti pastatą iš vyskupijos (panaudos teise), tačiau susiklostė taip, kad jai buvo pasiūlyta ir perduota ir daugiau komplekso elementų (taip neplanuotai bendruomenė tapo didesnio paveldo valdytoja, nei tikėtasi);

(5) bendruomenei susidūrus su iššūkiais, iš kur gauti lėšų jau sutvarkytam pastatui išlaikyti, teko imtis papildomos veiklos – sukurti kultūrinę edukaciją, pristatančią miestelio istoriją, asmenybes ir paveldą (tai nauja patirtis bendruomenei, kuria ji itin džiaugiasi).

Taip tampama paveldo bendruomene.

Kultūros paveldas ir jo suvokimas bendruomenėse

Minėjome paveldosaugos diskursus ir naujesnes jų tendencijas. Šie diskursai aktualizavo bendruomenes. Tačiau kieno akimis pačios bendruomenės mato paveldą – tų pačių dominuojančių diskursų ar visgi turi savas sistemas? Ar pasitelkę oficialiąsias arba ekspertines paveldo traktuotes galėtume suprasti ir bendruomenių paveldo kodą? *Naros autentiškumo dokumento* akcentas, kad egzistuoja ne samprata, o sampratos ir kad paveldui priskiriamos vertės skirtingose kultūrose gali skirtis, skatina pažvelgti iš pačių bendruomenių perspektyvos. Pabandykime suprasti, kaip Lietuvos vietos bendruomenės mato tai, kas formaliosios paveldosaugos yra ar galėtų būti laikoma paveldu⁵. Omenyje turimos paskatos veikti pavelde (akstinai), šiuo atveju specialiai atsisakant tokios įprastos kategorijos kaip paveldo vertės. Ir atsisakoma dėl to, kad bendruomenių pavelde veikiama ir bendruomenėms tokie objektai yra svarbūs nebūtinai dėl paveldo verčių (kuo taip norėtusi tikėti oficialiosios paveldosaugos atstovams). Apibendrinant Kulių krašto ir kitų bendruomenių patirtis, galima sudėlioti tokią akstinų ar paskatų tipologiją.

Grozis. *Akstino esmė:* bendruomenėms maga, kad tai, kas yra jų aplinkoje, būtų gražu ir tvarkinga. Tai taikoma ir į jų erdves patenkančiam paveldui. *Raiška:* kai kažkas to stokoja, šis akstinas tampa paskata veikti – paversti gražiu. Oficialaus paveldo atveju tam dėl paveldosauginių reikalavimų neišvengiamai tenka imtis paveldo tvarkybos darbų.

Išorinis pripažinimas ir vidinis pasididžiavimas. *Akstino esmė:* pačių bendruomenių sėkmingu paveldo sutvarkymu laikomas ne faktas, kad tinkamai ar netinkamai sutvarkyta pagal paveldosaugos reikalavimus, o išorinis pripažinimas – ar lankomasi, ar žavimasi, ar minima ir pan. Išorinis pripažinimas pačioms bendruomenėms kelia pasididžiavimo jausmą, o šis jausmas yra labai svarbus pačių jų bendruomeniškumo stiprėjimui – taip bendruomenės buvimas įgauna prasmę. *Raiška:* išorinis pripažinimas tampa paskata bendruomenių veiklos plėtrai ir naujiems projektams. Kyla noras veikti daugiau. O paveldo atveju stiprėja bendruomenės suvokimas, kad paveldas yra svarbu ir kad jis gali būti naudingas, o tai kelia bendruomenės paveldosauginį sąmoningumą⁶. Taip pat stiprėja bendruomenės saitai su konkrečiu paveldu.

Veiksmas. *Akstino esmė:* bendruomenių dėmesį ir pastangas išlaiko tai, kas jų nariams užtikrina veiksmą (veiklą) – nuolatinį ar periodiškai pasikartojantį. Tai gali būti ir kasmetinės šventės, ir lankytojams siūlomos bei jų dėmesio susilaukiančios edukacijos. O galimybė veikti suteikia interesą ir tam, kas su juo susiję, net ir statiškiems dalykams, tokiems kaip nekilnojamas paveldas. *Raiška:* jeigu norima, kad kažkas būtų aktualu ar svarbu bendruomenei, reikia, kad per ją ar jame bendruomenė turėtų nuolatinės ar periodiškai ją įtraukiančios veiklos. Paveldas pats savaime neturi didelės vertės ar reikšmės

⁵ Apie tai, kas pačioms vietos bendruomenėms yra reikšmingos atminties vietos, o per tai ir jų pačių ar joms aktualus paveldas, ir kuo jos skiriasi nuo to, kas kaip paveldas yra išskiriama paveldo specialistų ir ekspertų, žr. Kulevičius, 2025, p. 39–51.

⁶ Paveldosauginis sąmoningumas šiuo atveju ir šiame tyrime suvokiamas kaip bendruomenės ar grupės palankus požiūris į paveldą ir iš to kylančios elgsenos dėl paveldo (paveldo puoselėjimui skirtos veiklos) ar apskritai bet kokios tvarios elgsenos su paveldu ir kartu atitinkamas aplinkos suvokimas ar net gyvensenos būdas.

bendruomenei, jeigu per jį ar jame nevyksta veiksmas. Dėl to bendruomenės, pavyzdžiui, mielai pasitelkia nematerialų paveldą, kuris iš prigimties yra paveldas-veiksmas.

Apibendrinant pasakytina, kad bendruomenėms reikšmingas yra tas paveldas: (1) kuris yra tvarkingas ir toks tapo (!) pačios bendruomenės pastangomis ar dalyvaujant jai; (2) šias pastangas (sutvarkymo rezultata) mato ir vertina kiti, kurie (!) nėra bendruomenės nariai; (3) kuriame yra įsiveiklinusi bendruomenė ir ta veikla yra (!) nuolatinė ar periodinė. Taip veikiausiai atrodytų idealusis paveldo modelis pagal vietos (kaimų ir miestelių) bendruomenes. Tačiau svarbi pastaba, kad esama skirtingų vietos bendruomenių tipų ir jos kuriasi skirtingus santykius su paveldu. Derėtų skirti bendruomenes, veikiančias didžiuosiuose miestuose, ir bendruomenes, veikiančias regionuose – miesteliuose ir kaimuose. Paveldo srityje pirmosios yra aktyvesnės ir jų paveldu naudojamosi arba iš tiesų paveldosauginiais interesais, arba kaip priemone (pretekstu) sau įprastai aplinkai apsaugoti nuo intervencijų (naujų statybų) ir pan. Jų veikla taip pat pasižymi didesniu „aštrumu“, kai atvirai ir viešai kritikuojama oficialioji paveldosaugos sistema, turima pretenzijų reformuoti ją ar bent jau konkrečius jos skaudulius ir trūkumus, problemos drąsiai keliamos į nacionalinį lygmenį⁷. Regionų bendruomenės tokiais atvejais paprastai nelinkusios kelti didelio „triukšmo“ ir klausimai sprendžiami paprasčiausiomis ar „ūkinėmis“ priemonėmis. Taip pat derėtų skirti vietos senbuvių ir į vietą atsikėlusią naujakurių bendruomenes. Naujakuriai dažniau sąveikauja su oficialiuoju (registriniu) toje vietoje esančiu paveldu, kai senbuviai turi tik jiems būdingų vietos atminčių ir jiems atitinkamai aktualesnis yra savas paveldas (atminties vietos), kuris paprastai atpažįstamas ir laikomas svarbiu tik jų pačių. Dalis naujakurių, visų pirma „pabėgėliai“ iš miestų, regionuose ieškantys ramesnio gyvenimo ir užuovėjos nuo miesto šurmilio, paprastai turi geresnių komunikacinių, vadybinių ir kitokių šiuolaikinių gebėjimų, palyginti su senbuviais. Su tokių naujakurių atsikėlimu dažnai gimsta ir nauji skambesni bei išorinei publikai lengviau atpažįstami ir lengviau jų įgyvendinami paveldo projektai.

Išvados

1. Lietuvos atveju, kalbant apie nedideles teritoriniu pagrindu susiburiančias bendruomenes, jų ištakos ir gyvavimas paprastai neturi nieko bendro su paveldu. Paveldas, bent jau taip, kaip jis suprantamas, apibrėžiamas ir išskiriamas oficialiosios paveldosaugos, tam nėra būtinas. Ir čia esama esmingo skirtumo nuo to, kas teigiama įvairiose akademinėse teorijose, kad paveldas yra svarbus veiksnys bendruomeniškumo egzistavimui ir jausmui.
2. Tai, kas tokias bendruomenes visgi atveda prie paveldo, paprastai kyla ne iš paveldosauginio intereso ar paveldosauginio sąmoningumo (išskyrus atvejus, kai tokia iniciatyva užkrečia vienas iš paveldu akivaizdžiai suinteresuotų bendruomenės narių), o tik pačioms bendruomenėms suprantamų ir priimtinių naudų, tokių kaip noras aplink save matyti sutvarkytą aplinką, garbė, užimtumas ir pan.

⁷ Pavyzdžiui, Užupio bendruomenė Vilniuje, Žemųjų Šančių bendruomenė Kaune, Klaipėdos miestiečių draugija.

3. Vis dėlto atsigręžimas į paveldą vietos bendruomenėms gali teikti ir papildomos naudos, kai sėkmingos veiklos atveju (kaip kad aptartas Kulių krašto bendruomenės pavyzdys) paveldas tampa bendruomenės katalizatoriumi, suteikiančiu jai papildomo įkvėpimo, savigarbos ir pasididžiavimo jausmus. Nors to paties galima pasiekti ir kitais būdais, paveldosauginio pobūdžio projektai Lietuvos kontekste vis dar yra sąlyginė retenybė ir dėl to visuomenėje jie susilaukia didesnio ir platesnio dėmesio, bendruomenės turi daugiau galimybių išsiskirti iš kitų bendruomenių ir jų veiklų gausos.

Pastaba

Tyrimas atliktas ir straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą „Lietuvos visuomenės stiprinimas pasitelkiant paveldo bendruomenes: iššūkiai ir galimybės“ (prioritetinių mokslinių tyrimų programa Visuomenės atsparumo stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių geopolitinių įvykių kontekste, 2023-07-04 d. projekto finansavimo sutartis nr. S-VIS-23-13).

Šaltiniai

Europos Tarybos kultūros paveldo vertės visuomenei pagrindų konvencija (2005). <https://vkpk.lt/wp-content/uploads/2018/05/tekstas.pdf>

Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas (2004). <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FF00B0EA2F0E/asr>

Naros autentiškumo dokumentas (1994). https://unesco.lt/images/Pasaulio_paveldo_konvencija_ir_gyvendinimo_gaires_2016.pdf

Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija (1972). <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.5CFEB0748E33>

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.181EDAC3A371>

Kultūros Virenė (2025). <https://www.kulturosfirene.lt/>

Raubonių bendruomenė ir kultūros namai (2009–2025). <https://raubonys.lt/>

Raubonių vandens malūnas, vilnų karšykla-verpykla (2025). <https://malunas.raubonys.lt>

Literatūra

Bendruomeninės ir savanoriškos veiklos Lietuvoje tyrimas (2020). Vilnius: VšĮ „Europos namai“. [http://www.3sektorius.lt/docs/BendruomeninėsirsavanoriškosveiklosLietuvojetyrimas\(1\)_2020-12-04_10:44:47.pdf](http://www.3sektorius.lt/docs/BendruomeninėsirsavanoriškosveiklosLietuvojetyrimas(1)_2020-12-04_10:44:47.pdf)

Brumann, Ch. (2015). Community as Myth and Reality in the UNESCO World Heritage Convention. In N. Adell, R. F. Bendix, Ch. Bortolotto ir M. Tauschek (eds.), *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage* (p. 273–289). Universitätsverlag Göttingen.

Daubarytė, K. (2016). Vietos ir bendruomenės įtaka vertinant reikšmingus, didelės apimties architektūros paveldo objektus. *Kultūros paminklai*, 20, 32–42.

Inytė, V. (2021, rugpjūčio 07). Kitoks kaimas Prienų rajone, kurio neišdraskė net sovietų valdžia: bendruomenės nariais tampa ir kauniečiai. *Lrytas*. <https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2021/08/07/news/kitoks-kaimas-prienu-rajone-kurio-neisdraske-net-sovietu-valdzia-bendruomenes-nariais-tampa-ir-kaunieciai-20347142>

Kulevičius, S. (2009). Reliatyvistinė paveldosaugos samprata: prielaidos, principai, galimybės. *Lietuvos istorijos studijos*, 24, 150–166.

Kulevičius, S. (2025). Miestelietiško kodo kodas: nuo pirmųjų miestelių iki nūdienos vietos bendruomenių. Savivokos ir tapatybės klausimai. In S. Kulevičius (sudaryt.), *Tarpukario Lietuvos miesteliai ir miestelėnai. Istorijos, kultūros ir paveldo tyrimai* (p. 16–58). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Larsen, K. E. (ed.) (1995). *Nara Conference on Authenticity in relation to the World Heritage Convention: proceedings = Conférence de Nara sur l'authenticité dans le cadre de la Convention du patrimoine mondial: compte rendu*. Trondheim: Tapir Publishers.

Lowenthal, D. (1985). *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press.

Lowenthal, D. (1996). *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press.

Poškienė, J. (2025). Nuo Valetos iki Faro: archeologijos paveldas ir bendruomenės. *Archaeologia Lituana*, 25, 15–22.

Poviliūnas, A. (2010). Lietuvos kaimo bendruomenių sąjūdis. In A. Račkauskas (sudaryt.), *Konferencija „Vietos savivalda ir bendruomenės Lietuvoje“* (p. 55–61). Vilnius.

Rodenberg, J., Wagenaar, P. ir Burgers, G.-J. (eds.) (2023). *Calling on the Community. Understanding Participation in the Heritage Sector, an Interactive Governance Perspective*. New York, Oxford: Berghahn Books.

Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. London, New York: Routledge.

Smith, L. (2022). Heritage, the Power of the Past, and the Politics of (Mis)recognition. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 52, 623–642.

Ščiglienė, V., Almonaitytė-Navickienė, V., Daubarytė, K., Kuiziniene, I. ir Čepėnaitė, A. (sudaryt.) (2017). Panemunės pilies, kaip paveldo objekto ir verčių visumos, poveikis aplinkai, siekiant vietovės sinergijos. Studija. *Kultūros paminklai*, 21, 79–111.

Tunbridge, E. ir Ashworth, G. J. (1995). *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. John Wiley & Sons.